

1956. november 3-án, szombaton este Mindszenty bíboros élőben elmondta utóbb megghamisított és sokat kritizált rádiószózatát. Rövid nyugovóra térhetett csak az I. kerület, Úri utcai prímási palotában, mert hajnalban telefonhívás riasztotta: Tildy Zoltán miniszterelnök-helyettes titkára értesítette, hogy az oroszok támadást indítottak Budapest ellen, és szükséges lenne a jelenléte a Parlamentben. Mire átért Pestre, már senkit nem talált ott a kormánytagok közül. Vissza akart térni a Várba, de nem került elő a sofőrje, gyalog pedig veszélyes lett volna elindulnia, mivel a szovjet tankok már a Margit hídon át közeledtek. Ezért az azokban a napokban mellé szegődött, önkéntes titkárával, dr. Turchányi Egonnal együtt visszatért a Parlament első emeletére, és ott várakozott. Itt látta meg őt egy magyar katonatiszt, Nagy Kálmán, aki felajánlotta, hogy átkíséri a közeli amerikai követségre. November 4-én, vasárnap reggel nyolc óra tájban már az amerikai követség előtt álltak. Májig tisztázatlan módon, röviddel a jelentkezését követően érkezett meg telexen az engedély Washingtonból, hogy a bíborost és titkárát befogadhatják, így rövid, alig félórás várakozás után a bíboros már a követség vendégszeretét élvezte. Ekkor még senki sem tudta – ő maga sem sejtette –, hogy majdnem tizenöt esztendőn át lesz az amerikaiak vendége.

Mindszenty József, 1956. november 1.

SOMORJAI ÁDÁM

AZ AMERIKAI KÖVETSÉGEN ÉS EMIGRÁCIÓBAN

MINDSZENTY BÍBOROS
1956. NOVEMBER 4. UTÁN

I. ARANYKALITKÁBAN 1956–1971

A következőkben azokat a kérdéseket válaszoljuk meg, mi motiválta a bíborost a követségen maradásra, milyen feltételeknek kellett megfelelnie, miért nem hagyta el a követséget, amikor erre – ritkán, összesen négyszer – alkalom nyílt volna, végezetül pedig azt, miért hagyta el az 1966-ban nagykövetségi rangra emelt amerikai missziót.

MIÉRT MARADT?

Az amerikaiak azért fogadták be, mert élete, szabadsága veszélyben volt. Ezt indokolta az orosz csapatok támadása, a főváros utcáin és terein folyó harc. Egy idő után azonban konszolidálódott a helyzet, és a bíboros elhagyhatta volna a követséget. Ami várta volna: újabb házi őrizet, mint a forradalmat megelőzően, vagy rosszabb esetben fegyház, amelynek embertelen valóságát 1955-öt megelőzően már megtapasztalta. Maradását emlékirataiban így magyarázta: „*az elkerülhetetlen lefogás és a Szovjetbe hurcolás helyett így reméltem még tartalékolni magamat hazám és Egyházam további szolgálatára.*”

MIK VOLTAK A KÖVETSÉGI TARTÓZKODÁS FELTÉTELEI?

Az amerikai jogrendszer nem ismeri a politikai menedék, az *asilum* fogalmát, csak a menedéket biztosítja (*refuge*), az emberi jogokat addig, amíg valamely amerikai misszió (konzulátus, követség, nagykövetség) közvetlen köze-

lében olyan helyzet áll fenn, hogy valakinek meg kell menteni az életét.

Ezt alkalmazták Mindszenty eseteire is, amit azonban a bíboros nem vett tudomásul. A hagiográfusokat máig megtévesztő módon végig politikai menedékjogról, azilumról beszélt és írt. Ténylegesen nem vette tudomásul, hogy az amerikaiak – önvédelemből is, hogy biztosítsák a diplomáciai semlegesség elvét – nem engedhették meg azt, hogy követségük a fogadó ország fővárosának szívében bármilyen politikai vagy egyházi tevékenység központjává váljék. Ezalól csak egy kivétel volt, amikor a bíboros november elején a követségen sajtótájékoztatót tartott a külföldi újságíróknak, vagy kijuttatta hivatalos okiratát, amellyel felüggesztette a Budapestre hozott békepapokat. De a XII. Piusz pápának írt nyolc levelét már nem juttatták el a címzetthez.

A követségi tartózkodás első éveiben csak az amerikai elnökökhöz és külügyminiszterekhez írt leveleit továbbították diplomáciai postán, de egyre egyértelműbbé vált: a bíboros csak akkor fog távozni, ha ebben a Vatikán is partner. Ezért engedélyezték az ún. spirituális vezetőivel való kapcsolattartást, azzal a feltétellel, hogy ezt a diplomáciai postán, hivatali úton bonyolíthatják le. Ily módon egyfajta cenzúrát is alkalmaztak, mert naprakészen ismerték a bíboros gondolatait mind a délutáni félórás séták alatti beszélgetéseken elhangzottak, mind pedig a kimenő és bejövő levelek szövege alapján.

Mindszenty szabadságharcosnak bizonyult az amerikai követségen is,

minden alkalmat megragadott, hogy határait feszegesse, s idővel az amerikaiak szigora is enyhült, mivel enyhült a rájuk nehezedő nyomás. Ezen a ponton döntő esemény volt az első amerikai nagykövet, Martin J. Hillenbrand 1967. októberi érkezése, mert nagyobb tekintéllyel léphetett fel és Washington is nagyobb mozgásteret hagyott neki.

A Vatikán 1963 tavaszán jutott el odáig, hogy – mind Budapest, mind az amerikaiak engedélyével – személyes küldöttek révén tájékozódjon a bíboros állapotáról és felfogásáról, akit diplomáciai missziók keretében látogatott meg König bíboros, majd Agostino Casaroli. Az amerikai dokumentáció, to-

vábbá Casaroli néhány jelentésének közzététele révén rekonstruálhatók ezek a látogatások.

MIÉRT NEM HAGYTA EL MINDSZENTY A KÖVETSÉGET, AMIKOR ERRE ALKALOM NYÍLT?

Négyszer adódott lehetőség a távozásra, ám egyik esetben sem élt vele. 1958 októberében, XII. Piusz pápa halálát követően a kérdés az volt, hogy Mindszenty ki akar-e, illetve ki tud-e utazni Rómába, hogy részt vegyen a pápaválasztó konklávéban. Az amerikai diplomáciának ez érdekében állt volna, amit az is bizonyít, hogy a kérdést hivatalosan nem a budapesti misszió, hanem a római amerikai nagykövet ve-

tette fel. Mindszenty azzal a feltétellel távozott volna, ha Budapest biztosítékot ad arra vonatkozóan, hogy visszatérhet. Mivel erre nem került sor, végül is maradt.

1963 júniusában, XXIII. János pápa halálát követően újra felvetődött a kérdés, de Mindszenty – ugyanilyen okokból – újra csak maradt. 1965 szeptemberében a börtönben szerzett tbc kiújulása miatt orvosilag indokolt lett volna, hogy szanatóriumba kerüljön, erre a Bem rakpart is készült, Casaroli pedig egy napra csak emiatt Budapestre utazott. Mindszenty azonban meg tudta győzni a vatikáni diplomátát, hogy betegsége nem olyan súlyos, így az amerikai szakorvosok által javasolt minimum egy-, de inkább kétéves szanatóriumi tartózkodás helyett háromhetes karanténra került csak sor, amelynek során a bíboros csodával határos módon tünetmentessé vált.

1967 őszén ő maga teremtett olyan helyzetet, amelyben önkéntes távozása felmerült, tiltakozásul azért, hogy az amerikaiak nagykövetet akkreditáltak Budapestre, és ily módon elismerték a Kádár-rezsimet. Mindszenty leveleiben Ephialtésznak (görög áruló, aki Xerxész csapatainak megmutatta a hátsó ösvényt Thermopülainál) vagy Heródesnek nevezte (a magyarországi abortuszhelyzet felelőseként) Kádárt, s rendszerét semmiképp sem ismerte el. König bíboros ismételt látogatásaira és VI. Pál pápa levelére volt szükség, hogy lemondjon ezen szándékáról. Hozzáteesszük: azt követően, hogy megtudta, az egész világsajtó tárgyalta önkéntes távozásának lehetőségét és esélyeit.

1963-tól forrásaink egyre több utalást tartalmaznak maradásának indokaira. Mind az amerikaiak, mind az öt látogató Casaroli és König jelentéséből az a kép alakítható ki, hogy utolsó szabadságharcosként várta a forradalom újbóli kirobbanását, s akkor ő átmege a Parlamentbe, és kinevezi [sic!] az új, legitim kormányt. Főleg az amerikai elnökökhöz írt leveleiben fogalmazza meg ismételten, hogy ő az egyetlen szabad ember egész Magyarországon, sőt egész Kelet-Közép-Európában, s felszabadító háborúra kérte fel az amerikaiakat, egyfajta vietnami

Mindszenty József az Egyesült Államok budapesti követségének ablakánál, 1956. november

Mindszenty hívei az amerikai követség előtt,
1956. november

megoldást tartva szem előtt. 1965-ben nem tudhatta, hogy Vietnam mit fog jelenteni, és azt sem gondolta végig, hogy egy ilyen lépés az atomháború veszélyét idézné elő. Gondolatvilága akörül forgott, hogy neki – ősi alkotmány szerint, király és nádor, illetve kormányzó hiányában – mint prímásnak az ország első alkotmányos tényezőjeként nemzeti kötelezettségei vannak, hiszen ő az alkotmányosság utolsó őrzője és mentője. Szolidaritást vállal szenvedő népével, és az ellenállás szimbólumaként marad Budapest szívében.

MIÉRT HAGYTA EL A NAGYKÖVETSÉGET 1971. SZEPTEMBER 28-ÁN?

Ahhoz, hogy Mindszenty bíboros elhagyja az amerikai követséget, nevezetesen, hogy megtehesse a Szabadság teret a hegyeshalmi határátkelőtől elválasztó mintegy 180 km-nyi utat, nem volt elegendő az a szándék, amelyet 1967-ben fogalmazott meg, hogy König kocsján egyszerűen kimegy Bécsbe. Ehhez a magyar kormányzat engedélye kellett, s ennek eléréséhez az Egyesült Államok és a Vatikán részvételével folytatott tárgyalásokra volt szükség. Budapestnek feltételei voltak: azt akarta, hogy Mindszenty ne nyilatkozzék külföldön, s erre a Vatikán már 1963-tól hajlandó volt kezességet vállalni. Az, hogy a három kormányzat 1971-ben egyetértett, sajátos körülmények egybeesésének köszönhető.

Egyik félnek sem volt érdeke, hogy a bíboros – aki 80. életéhez közeledett – az amerikai nagykövetségen haljon meg, mert az beláthatatlan komplikációkat jelentett volna. Másrészt maga a bíboros indította be távozásának mechanizmusát azzal a szándékával, hogy biztosítani kívánta a követségen írt emlékiratainak publikálását. Míg barátja, Spellman bíboros élt, őbenne bízott. A New York-i érsek halálát követően egyik amerikai jótévőjéhez, az amerikai születésű monsignor Sabo Jánoshoz (nem azonos monsignor Szabó Jánossal, aki eredetileg esztergomi egyházmegyei papként került ki Floridába), az Indiana állambeli South Bend plébánosához fordult, emlékiratainak sajtó alá rendezését kérve tőle.

Igen ám, de az amerikaiak nem engedélyezték számára a magánszemélyekkel való levelezést, s főleg nem ilyen ké-

nyes témában, amely az amerikai diplomáciai misszió semlegességét, így létét veszélyeztette volna, ezért Washingtonból visszaküldték az eredeti levelet. König volt az, aki megszegve diplomáciai missziójának feltételeit, elkövette azt az indiszkréciót, hogy a Sabo Jánosnak írt levelet Mindszenty kérésére kivitte magával, s elküldte a címzettnek. S a bíboros volt az, aki önmagát feladta, mert türelmetlenül várta a választ. Az amerikaiak emiatt – és König bíboros hosszú interjújának indiszkréciói miatt – jegyzékben tiltakoztak a Vatikánnál. Így került sor arra, hogy VI. Pál 1971. április 16-án Péter János külügyminisztert fogadva előhozta a témát, amivel Péter Jánost és saját diplomatáit is meglepte.

Pápai kezdeményezésre indult meg tehát a folyamat, amelynek jegyében előbb König, majd Giovanni Cheli szentszéki diplomata és a magyar kuriális monsignor, Zágon József felkereshették Budapesten Mindszentyt, és négy pontban lefektethették a távozás feltételeit. Ezekről olvashatunk Mindszenty emlékirataiban is, bár az ott közölt szöveg erősen szerkesztett.

Elmondhatjuk tehát, hogy Mindszenty távozásának jegyében történt, hogy nem kívánta emlékiratait sem a magyar kommunista rezsimre, sem a Vatikáni Levéltárra hagyni, hogy ott porosodjék, hanem biztonságban akarta tudni és lehetőség szerint megjelentetni. Távozásának motorja Alfred Puhan, a második amerikai nagykövet volt, aki felismerte a bíboros szándékait. Szabadságharcosként fontos volt neki, hogy elmondhassa saját verzióját. Véleményünk szerint emlékirata egy-

fajta válasz a koncepciók perben elhangzott vádbeszédre. S mivel 1974 őszén jelent meg, tiltott műnek számított, amelynek fokozott varázsa volt. Így iskolát teremtett mindazok számára, akik nem voltak a pártállami reaktívítások feltétlen hívei.

II. A Vatikánban és a Pázmáneumban 1971–1975

A római repülőtéren Villot bíboros államtitkár fogadta az Alitalia olasz légitársaság menetrend szerinti járatával érkező bíborost, ahonnan a Vatikánba vezetett az út. Új szálláshelye a Szent János-torony lett, amelynek bejáratánál VI. Pál pápa személyesen várta, s miután felmentek a liften, tanúk előtt adta át személyes ajándékait: egy pásztorgyűrűt és egy mellkeresztet. Szeptember 28-tól október 23-ig itt élt Mindszenty, a Vatikán falai mögött, ahol hívei látogathatták és ő is bárkit meglátogathatott. Mégis aranykalitkának érezte a budapesti követség félrab-ságát követően.

Amikor a szentszéki félhivatalos napilapból, a *L'Osservatore Romano*-ból értesült arról, hogy kiengedésének előfeltétele volt három vezető békepap kiközösítésének feloldása, felháborodott, október 19-én a bíboros államtitkár számára készült pro memoriájában összefoglalta indokait, majd hirtelen, megfelelő diplomáciai előkészítés nélkül Bécsbe távozott. Távozását az 1956-os magyar forradalom évfordulójára

esett, ami nem volt szándékos. A távozás napjának reggelén VI. Pál pápa meghívta közös szentmisére, amelynek végén a sekrestyében elmondta utóbb híressé vált szavait: „*Te vagy és maradsz Esztergom püspöke.*” A bíboros ezt később úgy idézte, hogy „*Te maradsz mindig Esztergom érseke és Magyarország primása.*” Ekkor adta át a pápa bíborosi mantellóját, köpenyét, amelyet Mindszenty újra és újra láthatott, amikor szekrényét kinyitotta. Mivel ez volt az utolsó emléke a pápáról, ez rögzült benne, és ennek jegyében értelmezte át az érkezés napjának két ajándékát, mintha a pápa saját mellkeresztjét vette volna le és saját gyűrűjét adta volna át neki.

Bécsben haladéktalanul nekikezdett emlékiratai szerkesztésének és végső formába öntésének. Ehhez munkatársakra volt szükség, akikkel éppen az érkezés után egy hónappal, november 23-án tartotta első megbeszélését. Itt próbálták meggyőzni arról, hogy emlékiratait ne tíz kötetben akarja megjelentetni, ahogy elgondolta, hanem egy kötetben. Elképzelése szerint az első kilenc kötetben a magyarság történetét írta volna meg, különös tekintettel a tatárjárásra, a török hódoltsági viszonyokra, továbbá az egyház szerepére az újjáépítés során, s az utolsó kötetben adta volna közre saját történetét. Végül Habsburg Ottó győzte meg arról, hogy szorítkozzék egy kötetre.

1971 karácsonyán a *Welt am Sonntag* német újságban jelent meg nagy interjúja, amelyben először tett különbséget „történelmi munkái” és „emlékiratai” között. Így érthető meg az 1971. június 25–27-én Mons. Zágon Józseffel együtt készített pro memoria is, amelyben még emlékiratainak nevezi az utóbb történelmi munkáknak elnevezett iratait.

Az utókor által *Emlékirataim* címmel ismert kötet az eredeti terv szerint a tizedik lett volna. Még nem volt kész, 1971 júliusában, Budapestről való távozására készülve akarta befejezni, de erre már nem került sor. Munkatársai fejezték be, az ő tudtával. Ily módon jelent meg 1974 őszén és mutatták be a frankfurti könyvvásáron.

A bécsi periódus elejére esik egy politikai affér, amelynek okozója lett a bíboros. A nyugati magyarság számára lelkipásztori körlevelet írt, amelyben olyan jellegű kitétel szerepelt, mintha Magyarország és Ausztria határát ideiglenesnek tekintené. Az osztrák par-

Mindszenty József és VI. Pál pápa a Sixtus-kápolnában (bal oldalon) VI. Pál pápa arany mellkeresztet és gyűrűt ajándékozik Mindszentynek, Vatikán, 1971. szeptember 28. (fent)

Mindszenty József prédikál a Pázmáneum kápolnájában, 1973 (lent)

lament is foglalkozott a kérdéssel, melyet ő végül is azzal a nyilatkozattal oldott meg, hogy az ideiglenes, életirtó halált a vasfüggönyre értette. Más forrásból tudható, hogy valóban úgy gondolta, Burgenland illetéktelenül került Ausztriához. Korábbi, követségi levelei alapján is elmondható, hogy saját hivatalát a történelmi Magyarország határaihoz kötötte, és úgy lépett fel, mint Nagy-Magyarország prímása, akinek illetékességébe tartozik kérni a pápát, hogy ne rendezze az egyházi helyzetet se Burgenlandban, se Szlovákiában, se Jugoszláviában, s ne kapjanak egyházmegyei rangot az ottani szelt egyházmegyerészek. Szélmalomharc volt ez, hiszen véleményét nem vehették figyelembe, de ő rendületlenül ragaszkodott elképzeléséhez, őrizte Szent István koronájának, az egykori országterületnek épységét.

A bécsi tartózkodás ideje alatt, miután ismételt kérésére sem kapott püspököt a nyugati magyarság Rómától, elkezdte a külföldi magyarok látogatását, és eljutott mindegyik földrészre. Halálának kiváltója éppen ez a nagy megerőltetés lett. Egy dél-amerikai utazásról visszatérve azonnal kórházba kellett vinni és meg kellett operálni. Az altatásból nem ébredt fel.

III.

A PRÍMÁSI CÍM ELVESZTÉSE

Még halála előtt nagy vitát váltott ki – és máig döbbenet okoz – VI. Pál 1973. decemberi, más álláspont szerint 1974. február 5-én közzétett döntése, mellyel az esztergomi érseket megüresedettnek nyilvánította, így módon 25 esztendei akadályoztatását követően letette őt hivatalából. Ennek előkészítése hosszabb folyamat volt. A döntés már 1973 októberében készen állt, amikor a Vatikán értesült a sajtóból, hogy Mindszenty – bár VI. Pál 1973 nyarán levélben kérte, hogy ezt ne tegye – aláírta a szerződést emlékiratainak kiadásáról.

Ugyancsak máig döbbenet okoz az a körülmény, hogy Mindszentyvel – utóbbi állítása szerint – nem közölték: a Vatikán a kiutazás feltételeként kezességet vállalt arra, hogy a bíboros külföldön nem fog a rendszer ellen beszélni. Egy ilyen „szájkosár” ellen minden jóérzésű ember tiltakozik, de a konkrét esetben Budapest diplomáciaja elérte az optimumot: a Vatikánt kö-

Mindszenty vatikáni lakóhelye,
a Szent János-torony

telezte arra, amit Mindszenty nem vállalt magára. Az 1973. november 1-jén kelt első, lemondásra felkérő pápai levelet további három követte, míg végül VI. Pál magára vette a döntés felelősségét. Mindszenty elfogadta a döntést, de sajtónyilatkozatban tisztázta, hogy nem mondott le. Véleménye szerint a pápa nem teheti le Magyarország primását, mert ahhoz meg kell kérdezni a nemzet alkotmányos tényezőit, és azok most nem kérdezhetők meg.

A bíboros álláspontjának több Achilles-sarka is van. Ez az érvelés ugyanis figyelmen kívül hagyja, hogy halálát követően milyen helyzet állhat elő. Továbbá alapelv, hogy aki adta, el is veheti, azaz aki kinevezte őt esztergomi érseknek, az – ezzel együtt – primásnak is kinevezte őt. Ráadásul ő a koronatanú arra, hogy 1945 nyarán nem volt lehetőség megkérdezni a nemzet alkotmányos tényezőit, mivel csupán egy debreceni ideiglenes kormány létezett, így módon kinevezése sem történt az ő saját, utóbb hangoztatott kritériumai szerint. De ezt ne rójuk fel neki.

A HERCEGPRÍMÁSI CÍM

Mindszenty József bíboros, esztergomi érsek, Magyarország utolsó hercegprímása 1964 tavaszáig hercegprímásként írt alá, attól kezdve csak prímásként. Ennek okát a források nem említik. Mivel Agostino Casaroli vatikáni diplomata 1964. márciusi látogatásait követően figyelhető meg a változás, feltételezhetően tőle szerzett tudomást XII. Piusz pápa 1951. évi rendelkezéséről (hiszen a börtön-években nem valószínű, hogy értesülhetett róla), mely arra utasítja a katolikus egyház főpapjait, hogy a jövőben ne használják világi címeiket.

MINDSZENTY A (HERCEG)PRÍMÁSI CÍM KÖZJOGI ÁLLÁSÁRÓL

„Egyedülálló alkotmányos szerepe révén összeköti a tízmillió magyart a megcsonkított és leigázott Magyarországon, másodsorban a 3 1/2 millió magyart 6 elcsatolt területen.” (1963)

„Magyarország primása Szent István meghagyása szerint alkotmányos tényező, ezzel a feladatkörrel más prímások nem rendelkeznek.” (1963)

„Magyarország hercegprímásának a világon páratlan, egyedülálló alkotmányos szerepe van, és a jelenlegi alkotmányos és törvényen kívüli szakadékokban Magyarországon kell maradnia, s vendéglátóm engedélyével itt, a követségben.” (1964)

Halálának éve 1975, az az esztendő, amelyben augusztus 1-jén Helsinkiben a kommunista országok is aláírták az emberi jogok egyezményét, ami két szempontból is fontos. Egyrészt azért, mert 1815, a napóleoni háborúkat lezáró bécsi kongresszus után 160 esztendővel az Apostoli Szentszék visszatért a nemzetközi diplomácia porondjára, és – Agostino Casaroli személyében – aláírta ezt a fontos nemzetközi egyezményt. Másrészt – emeli ki az olaszországi Casaroli-kutatás – ez volt az a dokumentum, amely révén lehetővé vált a lengyelországi Szolidaritás mozgalom sikere és az 1989-es békés rendszerváltás. 1975-ben tehát Mindszenty, az utolsó antikommunista halálával lezárult egy periódus, a korábbi enyhülés koronát nyert Helsinkiben, s ezzel új folyamatok indultak el, melyek végezetül oda vezettek, amiért Mindszenty is küzdött. ♦

A SZERZŐ BENCÉS SZERZETES (OSB),
A PÁPAI ÁLLAMTITKÁRSÁG MUNKATÁRSA,
A SZENTTÉAVATÁSI KONGREGÁCIÓ
KONZULTORA